

ДЕРЕВ'ЯНІ САКРАЛЬНІ СПОРУДИ ПОКУТТЯ: ЛОКАЛЬНІ ВЗАЄМОВПЛИВИ ТЕСЛЯРСТВА І ТОПОГРАФІЯ АРХІТЕКТУРНОГО ДЕКОРУ

За результатами зібраного автором польового матеріалу намічено основне (традиційне) розміщення оздоблення у дерев'яному обладнанні церков Покуття. Ознайомча інформація про покутську церковну архітектуру дозволить вивчити це явище поглиблено.

Ключові слова: архітектура, декор, різьба, церква, стиль, Покуття.

Обробка деревини – одна із найдавніших і найпоширеніших галузей діяльності людства. Вироби з цього природнього матеріалу, завдяки пластиці й орнаменталізації їх поверхонь, бувають естетично виразними. Значний інтерес становить дерев'яний архітектурний декор церковних споруд українців. У сучасному будівництві сакральних об'єктів постійно застосовують дерев'яні елементи, форма та поверхня яких містять художні ознаки. Зацікавленість ними у дослідників як півторастолітньої давнини, так і тепер не згасає, тому вивчення церковного декору актуальним буде ще тривалий час. За увесь період дослідження церковного мистецтва нагромадилася велика бібліографія наукових праць, у яких розглянуті питання історії та еволюції явища, окремі твори і їх авторство. Проте дерев'яний декор в українських храмах вивчений ще недостатньо усесторонньо.

Для сучасних досліджень фундаментом залишаються вже відомі публікації, серед яких праці Д. Антоновича [1], М. Драгана [11], В. Січинського [18], В. і Д. Щербаківських [25; 26]. Не применшуючи наукової цінності монографій та статей не названих дослідників, варто зазначити, що основним акцентом цієї публікації (та її метою) – є оприлюднення попередніх узагальнень власного польового матеріалу, зібраного автором у ході експедиційного відрядження. Його збір, систематизація виявлених артефактів й апробація дозволяють заповнювати існуючі прогалини з мистецтвознавства, що представляє одне із завдань статті. Мною було зібрано сотні прикладів оздоблення екстер'єру і дерев'яного облаштування церков на території етнографічного Покуття у 1998, 2001, 2012–2016 рр., які уможливають синтезувати його основні ознаки та особливості [3; 4; 17].

Географічно Покуття розташоване біля підніжжя Східних Карпат, у яких заготівля деревини ще до середини ХХ ст. була ледь не основним чоловічим промислом сусідньої етнографічної групи – гуцулів. На гористій місцевості лісоруби займалися трелюванням, керманічі дарабами (плотами) сплавливали матеріал Черемошем, Прутом на Передкарпатське низькогір'я – Коломийщину, Снятинщину. Проте основним транспортом для постачання високоякісного лісу на Покуття у минулому залишалися підводи, якими везли деревину на усю його територію, зокрема Городенківщину, Глумаччину. Взаємовигідне співробітництво поміж горянами й населенням рівнинних територій підтверджує відносно близьке до високоякісної лісозаготівельної сировини розташування покутських деревообробних цехів, шкіл та майстерень у Надвірній, Печеніжині, Снятині [29, с. 554, 559]. Суттєвий вплив на покутське ужиткове мистецтво справило утворення у 1894 році Царсько-королівської фахової школи деревного промислу у Коломій (тепер – Коломийський політехнічний коледж Національного університету «Львівська політехніка»), де готували теслярів, столярів, токарів, різьбярів, програма яких було розрахована на популяризацію гуцульських традицій деревообробки.

Тісний творчо-виробничий взаємозв'язок покутян і гуцулів підтверджується в усіх технологічних галузях деревообробки – теслярстві, столярстві, бондарстві, токарстві та різьбарстві. Двосторонні інспірації локальних ознак в архітектурі, церковно-обрядових виробках, обладнанні житла, реманенті, начинні тощо відчутні у функції, тектоніці, декорі виробу.

Проте переймання кращих місцевих традицій відбувались нерівномірно. Такий процес помітний насамперед у будівництві, особливо у культовій архітектурі, яка переважно містить кращі здобутки творчості кожного народу, етнографічної групи чи невеликої громади, а то й одного митця.

Житлове будівництво значно консервативніше, аніж сакральне. Це пов'язано з низкою специфічних умов. Окремими з них є використання місцевого легкодоступного матеріалу, відповідно зменшення витрат на будівництво; простота планувально-просторової схеми житла чи господарських споруд; більша кількість майстрів, що вміють будувати хату порівняно з теслями храмового будівництва; активна участь громади у толоці (колективному спорудженні без особливих фахових навичок). У спорудженні храму, складнішого конструкцією аніж хата, – навпаки: громадою визначались майстри, знані своєю віртуозною вправністю у процесі будівництва. Тому житлову чи громадську будівлю з деревини споруджують переважно «майстри з гір» [4, с. 25].

Покутська школа церковного дерев'яного будівництва, згідно визначень Я.Тараса, сформувала чотири групи храмів, які відрізняються планувально-просторовими ознаками [22, с. 453]. До неї належать зведені з плениць (на Тлумаччині – «обáполи») і брусів храми, увінчані однією банею, проте мають різний планувальний уклад: полігональний, ротонду (округлий). У Середньовіччі такі типи храму побутували на українській етнографічних землях повсюдно: церква Воскресіння Христового XII–XIII ст. с. Кринос Галицького р-ну Івано-Франківської обл.; церква Св. Трійці другої половини XIII – початку XIV ст.; с. Чернихівці Збаражського р-ну Тернопільської обл., Св. Трійці поч. XIV ст. смт. Нижанковичі Самбірського р-ну Львівської обл. [10, с. 248–274; 13, с. 274–297; 16, с. 4; 21, с. 342]. Наступні групи – тридільний з нерозвиненим трансептом (бічними нефами) та із прямокутною чи гранчастою апсидою (вівтарем). Перші дві групи вважаються найдавнішими, що серед дерев'яної архітектури не збереглися. Дві інші становлять існуючу основну ідентифікаційну ознаку архітектурно-етнографічного простору покутської школи будівництва [21, с. 386–394]. На хрещате планування українських церков мали вплив тісні усесторонні контакти українців з балканськими країнами, зокрема Афоном, на якому храми такого типу споруджували з XI ст. [20, с. 31]. До впровадження на Покутті хрещатого храму у XVII ст. долучились і місцеві монастирі, зокрема скит у Маняві сучасного Надвірнянського р-ну [28, с. 434–448].

Сформований на рівнинних землях хрещатий у плані тип церкви мав значний вплив на виникнення «класичного» гуцульського храму, що переконливо доведено дослідниками [8, с. 179–224; 15, с. 3–14]. Зворотній зв'язок відбувся дещо згодом, особливо у XIX–XX ст. і триває досі: фахових гуцульських теслярів запрошують для будівництва церков не тільки у горах, а й на Покутті, Західному Поділлі чи віддалених від Карпат поселень. Поширились тут окремі прийоми деревообробки горян та локальна будівельна термінологія. Наприклад, широко відомий у будівництві зрубний замок – «риб'ячий» чи «ластівчиний хвіст» на Тлумаччині називають «гуцульським» (інформатор: Кільчицька Анна Миколаївна 1935 р. нар. у с. Попелів Тлумачького р-ну) [4, с. 25].

Про історико-культурні зв'язки населення цього краю з сусідніми українськими етнографічними групами свідчить широка географія споруджених церков народними майстрами з гір та підгір'я, які на дерев'яному храмубудівництві знали краще, аніж майстри з рівнини [9, с. 568, 574, 578–579, 593–594; 23; 25, с. 117, 139; 27, с. 92]. Хоча відомі також окремі імена вправних покутських теслярів [4, с. 29]. Наприклад, майстер XIX ст. Іван Рав'юк, уродженець с. Спас (Іспас) теперішнього Коломийського р-ну, збудував в околиці вісімнадцять церков [5, с. 98].

Зовні покутська церква різниться від дерев'яних храмів сусідів просторовою композицією архітектурних елементів, які варіюються на основі тридільного й хрещатого планів. Церкви хрещаті (з гранчастими апсидою, трансептом, притвором): Різдва Пресвятої Богородиці 1732 р. (1736р.) м. Тисмениця; св. Юра першої третини XX ст. с. Пшеничники; Покрови XIX ст. (перебудова 1906 р.) с. Клубівці (Пеколів) Тисменицького р-ну; Вознесіння

Христового 1806 р. (1815 р.) с. Надорожна; св. Архистратига Михаїла 1916 р. (попередня згоріла у цьому ж році) с. Королівка; Покрови 1840 р. с. Гавриляк; Воздвиження Чесного Хреста 1878 р. с. Одаїв; св. влмч. Дмитрія 1856 р. с. Будзин; Різдва Богородиці 1903 р. с. Вікняни (Білогірка) Тлумацького р-ну; Воскресіння Христового 1844 р. с. Жукотин Коломийського р-ну та ін. Церкви тридільні: Успіння Пресвятої Богородиці (перевезена з Коломийського р-ну – інформація монаха Никодима) с. Погоня Тисменицького р-ну; св. Архистратига Михаїла 1802–1803 рр. с. Гончарів; св. безсеребр. Косьми та Дем'яна 1760 р. с. Сокирчин; Введення Діви Марії у Храм 1869 р. с. Делева (розібрана на поч. ХХІ ст.); св. ап. Петра і Павла 1930-і рр. с. Попелів («будували майстри з гір» – інформація Кільчицької Анни Миколаївни 1935 р. нар.) [4, с. 25]. Збереження плану з однією банею над середохрестям та архітектурного оздоблення сакральної споруди дотримувались у своїх кресленнях також архітектори кінця ХІХ–ХХ ст., проекти яких стали замовляти місцеві громади. Наприклад, церкви св. Архистратига Михаїла 1893 (1895) р. у с. Пелагичі (Палагичі) Тлумацького р-ну, св. Миколая Чудотворця 1905 р. с. Чортовець (Назаренкове) Городенківського р-ну споруджено за проектом Василя Нагірного. Церква Воскресіння Господнього першої половини ХVІІІ ст. с. Горохолина Богородчанського р-ну, що належить до території Покуття, – хрещата триверха, й очевидно, становить перехідний тип церков [11, с. 50].

Із розвитком місцевого дерев'яного будівництва збагачувалась водночас його архітектурна пластика. На початок ХХІ ст. художньо-архітектурний образ покутського храму увібрав два творчі напрямки – автентичну спадщину традиційного народного будівництва, виникнення якого губиться у періоді княжої доби, та окремі інспірації загальноєвропейських стильових тенденцій, творчо інтерпретованих українськими майстрами.

Декоративними акцентами покутської церковної архітектури слугують профільовані елементи, характерні для більшості зрубних храмів Карпат та Прикарпаття: випусти (виступи підкрокв'яної балки), дверні та віконні обрамлення, стовпчики добудованих до споруди ганків. Наприклад, профілями оздоблені причілкові (вітрові) дошки, фризові пояски, купольні ліхтарі, стовпчики та підкрокв'яна балка ганку південного входу у церкві ХVІІІ ст. (1828 р.) Різдва с. Балинці Снятинського р-ну [25, іл. 15].

До першої чверті ХХ ст. поширеними в ужитку й водночас особливими рельєфно-площинними частинами церковної архітектури були гонтові дахи, доки їх не почали масово замінювати листовим металом. Зазвичай гонт у нижній, видимій назовні частині має зубчастий край, завдяки якому покриття споруди сприймається ритмічним геометричним візерунком, а відтак несе певну монументальну художню образність.

До кінця ХІХ ст. у багатьох церквах і дзвіницях Покуття оздоблення профілюванням виносів опасання усе ж не було багатоваріантним. Народні теслі обмежувались декоруванням кінців зрубу у східчасті або «вигнуті» силуети («гусаки»). Так, у формі «гусаків» профільовані зрубні випусти церкви Арх. Михаїла с. Печеніжин Коломийського р-ну; східчасті – церква Покрови с. Гавриляк Тлумацького р-ну; с. Борщів Снятинського р-ну; скосів – церква св. Миколая 1865 р. с. Дебеславці Коломийського р-ну [3; 4; 6, с. 622–638]. Окремі дерев'яні церкви із гранчастою апсидою мають випусти зі східчастими профілями, які, у поєднанні між собою, утворюють ззовні своєрідні пірамідальні ніші (випусти церкви Різдва Богородиці 1732 р. (1736 р.) м. Тисмениця) [4].

Наприкінці ХІХ – у першій третині ХХ ст. екстер'єр покутських церков зазнав певних змін: значно збільшились просторові габарити церковної будівлі, що пов'язано зокрема зі зростанням численності громади. Завдяки вертикальному шалюванню стін, споруда здається ще величнішою, стрімко витягнутою вгору. Лише дахи візуально урівноважують динаміку. Такий прийом опорядження фасадів зближує покутські церкви з храмами Поділля, Волині, навіть територіально віддалених Подніпров'я та Слобожанщини, що свідчить про спільні ознаки усього храмобудівництва українців. Окремі християнські споруди Покуття завдяки шалюванню причілків, нижніх ярусів дошками у вигляді «малюнків» з похилих або променевих ліній – «у смерічку», «у ромби» уподібнюють їх з аналогічними прийомами опорядження будівель Гуцульщини (наприклад, шальована «у ялинку» церква Архистратига

Михайла 1916 р. с. Королівка Тлумацького р-ну, а причілок двосхилого фронтона нави церкви св. безсеребр. Косьми та Дем'яна 1778 р. с. Далишеве Городенківського р-ну оздоблює розета у вигляді сонця) [4].

На межі ХІХ–ХХ ст. зрубні випуски стають за розмірами меншими. Їх профілюють у ледь хвилястих конфігураціях, інколи – у поєднанні зі східчастими вирізами або «гусаками» з виразним динамічним вигином силуету. Остання ознака найбільше властива авторським церквам. Формам вікон надають арковидних, прямокутних, округлих конфігурацій (на причілках й гранчастих барабанах). Віконні отвори інколи обрамляють профільовані лиштви з лукоподібними, хвилястими вирізами. Так, з лукоподібними вирізами оформлені віконні лиштви надопасання церкви Успіння Пресвятої Богородиці 1854 р. с. Хлібичин Снятинського р-ну; хвилястими вирізами – вікна надопасання церкви св. Миколая Чудотворця 1858 р. (ХVІІІ ст. – у пам'ятній таблиці, котра містить не точну інформацію щодо часу побудови храму) с. Устя Снятинського р-ну [3]. Переплетення вікон покривають лаком або фарбою у різноманітні кольори. Двері виготовляють вже не просто з дощок, кріплених кованими петлями, а набірним способом. Конструктивно вони складаються з каркасу, заповненого неширокими дощечками, які утворюють своєрідний візерунок чи композицію з кількох декоративних елементів, або тафлями (двері бабинця церкви св. Юрія першої третини ХХ ст. с. Пшеничники Тисменицького р-ну) [4]. Дверні полотна кінця ХІХ – початку ХХ ст. входу у церкву, інші громадські будівлі та житла, бувають часто прикрашені мотивом «сонце правди» – стилізованим зображенням світила у момент його сходу над горизонтом. Мотив «сонце правди» увійшов в ужиток оздоблення набанних хрестів і потирів українських церков у ХVІІІ ст. на основі впливів облаштування католицьких костельов, де найчастіше зустрічається на кивотах, монстранціях ще з Середньовіччя. Такий самий мотив зустрічається й на причілках. Аркатурний фриз, пояс фестонів та різьблені вітрові дошки своїми ритмічними профільованими мотивами зазвичай обрамляють площини фасадів (церква Перенесення мощей св. Миколая 1919 р. збудована на передмісті Тисмениці – Кокорі будівничим Теодором Базюком (зруйнована 1982 р. Репродукція церкви зберігається у Музеї історії міста Тисмениця) [4].

Всередині храму вигадливі силуети арок-вирізів майже відсутні, тому нава й бабинець сприймаються як суцільний простір. Профільованням прикрашають парапет хорів над бабинцем, й іноді – кронштейни, стовпці, що їх підтримують. Так, опори-стовпці хорів церкви Різдва Богородиці 1732 р. (1736 р.) м. Тисмениця оздоблені вирізьбленими гуттами – архітектурно-декоративним елементом Античності, поширеним вдруге у період класицизму [4]. Прорізний рисунок огорожі хорів найчастіше нагадує конфігурацію балясини. В останні десятиліття хори й сходи огороджують точеними балюстрадами. Взагалі у покутських церквах архітектурний декор, окрім фасадів, досить стриманий і в інтер'єрі та ззовні проявляється тільки на окремих видимих площинах: підкупольних балках, віконних обрамленнях, арках.

У розповсюджених на Покутті каркасних дзвіницях (подекуди – зрубно-каркасних), що складаються переважно з двох ярусів, профільованням оздоблені портали та отвори-голосники, які випилують для кращого поширення передзвону. Одвірки дзвіниць, особливо надбрамних, зазвичай доволі масивні й у верхніх кутах для міцності конструкції мають ще «застріли» – розпори поміж боковими лиштвами та надпоріжником. Конфігурація розкосів буває настільки вигадливою, що загалом видається декоративним елементом вхідного обрамлення. Такими є, наприклад, розкоси дзвіниці 1801 р. біля церкви Різдва Пресвятої Богородиці 1732 р. (1736 р.) м. Тисмениця. На надпоріжнику порталу прочитується напис: «Зводніча сія брама почалася року αϕει мція ееевриа і шд перебудована р.б.αωα» [4; 17].

Голосники відомі у двох варіантах: відкриті, де видно бруси, або вони шальовані повністю дошками з невеликими вирізами. У першому випадку профільовання застосовано на розпорах лукоподібних, сегментних, прямих конфігурацій, у другому – у формі прямокутників, арок, овалів, зірок. Наприклад, дзвіниці з відкритим для огляду каркасом є у с. Олеша Тлумацького р-ну; прямокутною формою голосників – 1990 р. с. Бортники

Тлумацького р-ну, арочною – кінця ХХ ст. с. Пужники, с. Долина (напис на стовпці дзвіниці: «На пам'ятку основаня читальні 27 серпня 1892») Тлумацького р-ну, с. Жукотин Коломийського р-ну, сс. Троїця, Русів Снятинського р-ну; трапецієвидною – с. Гавриляк Тлумацького р-ну; овальною – с. Вікняни (Білогірка) Тлумацького р-ну; лукоподібним вирізом («ослиним хребтом») – с. Матіївці Коломийського р-ну [3; 4].

Неподалік дзвіниць на території подвір'я покутських церков в окремих селах трапляються квадратні або прямокутні в плані, невеликих розмірів однокамерні споруди – «сторожівки» («вартівні»), збудовані у середині ХХ ст. (наприклад, с. Клубівці (Пеколів) Тисменицького р-ну, Олеша Тлумацького р-ну Івано-Франківської обл.). Виникнення таких будівель походить, очевидно, від вимушеності церковної громади запобігти навмисному руйнуванню, пограбуванню церкви та дзвіниці односельчанами-атеїстами в часи соцреалізму. Будівля зводилась із цегли, деревини для церковного сторожа. Тепер їх використовують як комірчини для зберігання реманенту, старих речей. Стіни в мурованій сторожівці тинькувались, білились. До головного фасаду добудовувався дерев'яний ганок. Чотирихилі дахи покривались оцинкованою бляхою. Стіни зрубної з плениць вартівні кріпились на кутах в «простий» замок, а їх випусти не профілювали [4].

Каплиці – сакральні християнські споруди, невеликі за розмірами у порівнянні із церквою, зводили для богослужбових дійств на Україні повсюдно [2, с. 3, 11; 4]. Прототип цих культових будівель виник, очевидно, задовго до утвердження на українських теренах християнської релігії [14, с. 3]. Зазвичай однокамерні, рідше – двокамерні каплиці за місцем розташування бувають прицерковні (також при монастирях), цвинтарні (на кладовищах), придорожні, громадських закладів, інтер'єрні [7, с. 447–453]. Для їх екстер'єру, так і приміщення, притаманно накладні рельєфні переважно геометричні мотиви у вигляді трикутників, ромбів, кіл.

Прикладом оригінального і нетипового для каплиць вирішення слугує розбірна дерев'яна конструкція 1930-х рр. с. Одаїв Тлумацького р-ну Івано-Франківської обл., яка зберігається у дзвіниці біля церкви Воздвиження Чесного Хреста 1878 року побудови [4]. Її монтують раз у рік напередодні храмового свята для проведення Літургії на подвір'ї біля церкви. Каркасну конструкцію каплиці становлять чотири стовпці-опори, на які кладуться для жорсткості споруди бруси-підстрішники із металевими скобами на краях. По кутах конструкції до брусів кріплять своєрідні крокви-вітрові дошки, які накривають легким матеріалом (тканиною, поліетиленовою плівкою). Нижні краї брусів та крокв профільовані у вигляді пелюсткоподібних випуклостей та хрестів.

Своєрідним реліктовим явищем, що подекуди ще збережено на покутських цвинтарях, є дерев'яні намогильні хрести-знаки ХІХ ст., профільовані по периметру. Варіативність їх силуетів завдячується округлими завершеннями вздовж основного вертикального «стовбура» і нагадує більше стилізоване дерево, квітку, інколи антропоморфну фігуру, аніж хрест [12; 19, с. 716–717].

На подвір'я, яке зазвичай оточене парканом, найчастіше можна потрапити через браму. Її накривають гонтом із прямим або зубчастим завершенням, рідше – бляхою, яку карбують, наприклад, у вигляді риб'ячої луски. Подібно завершуються штахети, дошки, профільовані на площині або вздовж її краю (церковні огорожі с. Жукотин Коломийського р-ну, Чортовець (Назаренкове) Городенківського р-ну Івано-Франківської обл.) [4]. На входні конструкції в окремих місцевостях кріплять ікони [26, с. ХVІ]. Очевидно, таке оформлення входу на церковне подвір'я запозичено від мурованих брам великих міст, монастирів, над якими зводились надбрамні дзвіниці, церкви (надбрамна церква Києво-Печерського монастиря, Благовіщенська церква Золотих воріт Києва).

Ворота бувають різних конструкцій: рами з брусків кріплять Z- та E-подібним способом, на які набивають вузькі штахети, дошки, що виглядає ажурним або «глухим» полотном відповідно. У верхній частині вони мають різноманітні профільовані завершення, зазвичай з плавним контуром у вигляді різноманітних хвиль (наприклад, ворота церковних брам с. Вікняни (Білогірка), Петрилів Тлумацького р-ну Івано-Франківської обл.) [4]. Іншим

варіантом закриття вхідного отвору є дощаті двері, виготовлені набірним методом, інколи з профільованими дощатими накладками.

У вологих місцях церковного або житлового подвір'я викопують джерела, над якими споруджують із деревини, каменю, бетону, металу надбудови-цямриння. Конструкція таких криниць являє собою обмежувач-парапет, який слугує для джерела захистом від засування і забруднення, водночас для полегшення набору води. Над парапетом зводять квадратні, восьмигранні в плані каркасні конструкції з дво-, чотирихилим дашком. Він може доповнюватись невеликими причілками. Їх нижній край і стовпці та інші елементи вирізують у вигляді хвилястих, зигзагоподібних, лукоподібних контурів або обрамляють накладними дошками із геометричним орнаментом. Парапет і заповнення каркасу надбудови оздоблюють плоским профілюванням, що надає їм витонченої ажурності. Цямриння криниць на церковних подвір'ях увінчують металеві або профільовані дерев'яні хрести (сс. Пшеничники, Клубівці (Пеколів) Тисменицького р-ну Івано-Франківської обл.) [4].

Таким чином, архітектурний декор Покуття, виготовлений з деревини, містить низку універсальних ознак, притаманних для будівництва загалом. До них належать топографія (розміщення), матеріал, з якого майструють вироби інструментарієм, відомим практично для усього європейського населення. Унікальність художніх виробів з дерева криється у формі, репертуарі декору й манері його виконання. Незважаючи на більше знаний та розрекламований гуцульський осередок художньої обробки дерева, усе ж у покутських виробках з цієї галузі творчості помітні локальні риси. Окремі з них вбачаються в архітектурному декорі як церков, дзвіниць, так і у малих формах.

Короткий огляд профільованих форма та різьби покутського церковного будівництва передбачає подальші розвідки автора у майбутньому. Нагромаджений в експедиціях матеріал дозволить детально проаналізувати типологію, асортимент дерев'яних елементів для церковної архітектури краю, їх декор та зміни впродовж еволюції сакрального мистецтва.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович Д. Із історії церковного будівництва на Україні / Дмитро Антонович. – Прага : Вид-во українського історично-філологічного товариства, 1925. – Вип. 1. – 24 с.
2. Архів ІН НАН України. – Ф. 1. – Оп. 2. – Од. зб. 430, Звіт с. н. с. Моздира М. 1996 р.
3. Архів ІН НАНУ. – Ф.~1. – Оп.~2. – Од.~зб.~462. Експедиція на Покуття. 1998.
4. Архів ІН НАНУ. – Ф.~1. – Оп.~2. – Од.~зб.~473. Експедиція на Покуття. 2001.
5. Белоус Ф.И. Церкви рускія в Галиціи и на Буковине в сравнении со зданиями и храмами у иных, преимущественно древних народов. – Коломыя : тип. М.Белоуса, 1877. – 184 с.
6. Болюк О. Сакральні пам'ятки Коломийського повіту зі щоденника Францішека Стшалка / Олег Болюк // Народознавчі зошити. – 2003. – № 3–4. – С. 622–638.
7. Болюк О. Типи і художні особливості каплиць ХІХ – століть / Олег Болюк // Записки Наукового товариства товариства імені Шевченка. – Том ССXLIX. Праці Комісії архітектури та містобудування. – Львів : Наукове товариство імені Шевченка, 2005. – С.447–453.
8. Боньковська С. Хрещаті храми України (Питання походження і розвитку) / Софія Миколаївна Боньковська // Записки наукового товариства імені Шевченка. – Т. ССXLI. Праці Комісії архітектури та містобудування. – Львів : Наукове товариство імені Шевченка, 2001. – С.179–224.
9. Вуйцик В. Слободян В. Матеріали до словника народних будівничих / Володимир Вуйцик, Василь Слободян // Записки наукового товариства імені Шевченка. – Т. ССXLI. Праці Комісії архітектури та містобудування. – Львів : Наукове товариство імені Шевченка, 2001. – С. 544–601.
10. Диба Ю. Дві маловідомі ротонди княжої доби / Юрій Диба // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Т. ССXLI. Праці Комісії архітектури та містобудування. – Львів : Наукове товариство імені Шевченка, 2001. – С. 248–274.
11. Драган М.Д. Українські дерев'яні церкви. Генеза і розвій форм : в двох частинах / Михайло Драган ; передм. В.С. Александрович ; прим. В.С. Александрович, В.М. Слободян ;

предм.-геогр. покажч., терм. словник В.М. Слободян ; упоряд. О.О. Савчук. – Харків : видавець Савчук О.О., 2014. – 450 с.

12. Колцуняк Г. Народні хрести в Коломийщині / Гнат Колцуняк. – Коломия, 1918. – 15 с.

13. Лукомський Ю. Воскресенська церква XII–XIII століть у Крилосі / Юрій Лукомський // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Т. ССХІ. Праці Комісії архітектури та містобудування. – Львів : Наукове товариство імені Шевченка, 2001. – С. 274–297.

14. Могитич І.Р. Нариси архітектури української церкви / Іван Могитич. – Львів, 1995. – 49 с.

15. Могитич І. Обґрунтування зонального поділу народного будівництва Івано-Франківської області / Іван Могитич // Вісник «Укрзахідпроектреставрація». – Ч.6. – Львів. – 1997. – С. 3–14.

16. Могитич І. Сторінки архітектури Галичини і Волині XII–XIV ст. / Іван Могитич // Вісник Укрзахідпроектреставрація. – 1997. – Ч. 8. – С. 3–20.

17. Польові матеріали автора [рукопис].

18. Січинський В. Українське деревляне будівництво і різьба / Володимир Січинський. – Львів, 1936. – 32 с.

19. Станкевич М. Художнє дерево / Михайло Станкевич // Етногенез та етнічна історія українців Карпат : В 4 т. – Т. II. Етнологія та мистецтвознавство. – Львів : Інститут народознавства національної академії наук України, 2006. – С. 709–726.

20. Сулик Р. Дерев'яне будівництво на Україні / Роман Сулик // Вісник «Укрзахідпроектреставрація». – Ч.4. – Львів. – 1996. – С. 30–32.

21. Тарас Я. Сакральна дерев'яна архітектура Українців Карпат: Культурно-традиційний аспект / Ярослав Тарас. – Львів : ІН НАНУ, 2007. – 640 с.

22. Тарас Я. М. Українська сакральна дерев'яна архітектура словник-довідник / Ярослав Миколайович Тарас. – Львів : ІН НАНУ, 2006. – 584 с.

23. Типчук Вікторія Мирославівна. Мистецькі традиції і новаторство у творчості Василя Турчиняка 1900–1939 років : Дис... канд. мистецтвознавства : 17.00.06 / Львівська академія мистецтв. – Львів, 2002. – 154 арк.: іл.+дод.

24. Шухевич В. Гуцульщина / Володимир Шухевич. – Львів, 1899. – Ч. I. – 350 с.

25. Щербаківський В. Українське мистецтво. Деревляне будівництво і різьба на дереві / Вадим Щербаківський. – Львів-Київ, 1913. – 61 с.

26. Щербаківський Д. Українське мистецтво: В 2 т. – Т. 1. Буковинські і галицькі дерев'яні церкви, надгробні і придорожні хрести, фігури і каплиці / Данило Щербаківський. – Київ–Прага, 1926. – 62 с.

27. Gloger Z. Dudownictwo drewnie i wyroby z drzewa w dawnej Polsce / Zygmund Gloger. – Warszawa, 1907. – N.1. – 383 s.

28. Mokłowski T. Skit w Maniawie na podstawie badań dokonanych latem w roku 1911 opisał Tadeusz Mokłowski (z planem sytuacyjnym, 8 zdjęciami fotograficznymi i 1 rysunkiem // Sprawozdania Komisji do badania Historii Sztuki w Polsce. – Т. IX. Zeszyt III i IV. – Kraków : Nakładem Akademii Umiejętności, MCMXIV. – S. 434–448.

29. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich / Pod red. Bolesława Chlebowskiego, Władysława Walewskeigo. – Т. VIII. – Warszawa : Nakładem Władysława Walewskeigo, 1887. – 960 s.

Oleh Bolyuk

WOODEN RELIGIOUS BUILDINGS IN POKUTTIA: LOKAL INSPIRATIONS CARPENTRY AND TOPOGRAPHY ARCHITECTURAL DECORATION

On the basis of the collected material the author traces main (traditional) location of decorations on the wooden constructions of churches in Pokuttia. The presented information about church architecture of the Pocuttia will facilitate the insight into this phenomenon.

Key words: *architecture, decoration, carving, church, style, Pocuttia.*

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНИЙ
ЗАПОВІДНИК «ПЕРЕЯСЛАВ»**

П Е Р Е Я С Л А В І К А
Наукові записки

**Збірник наукових статей
Міжнародна історико-краєзнавча конференція
«Наукові студії М.І. Сікорського»**

Випуск 12 (14)

УДК 94(477)(08)

П 27

ПЕРЕЯСЛАВІКА: Наукові записки Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»: Збірник наукових статей. – 2017. – Випуск 12 (14). – 566 с.

Рецензенти: Молоткіна В.К., доктор історичних наук, професор; Ніколаєць Ю.О., доктор історичних наук, професор.

Редакційна колегія: Лукашевич О.М., кандидат історичних наук, доцент (головний редактор); Бузян Г.М., Заслужений працівник культури України; Вовкодав С.М.; Гайдаєнко І.В., кандидат історичних наук (відповідальний секретар); Жам О.М.; Колибенко О.В., кандидат історичних наук, професор; Кузьменко А.В., кандидат історичних наук, старший науковий співробітник; Тетеря Д.А.; Ткаченко В.М., кандидат історичних наук, старший науковий співробітник; Ткаченко Н.Г.; Юрченко О.В., кандидат історичних наук.

Рекомендовано до друку Вченою радою Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав».

До збірника увійшли матеріали II-ї Міжнародної історико-краєзнавчої конференції «Наукові студії М. І. Сікорського», присвяченої засновнику Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав», Герою України Михайлу Івановичу Сікорському.

Для істориків, краєзнавців, викладачів, аспірантів, студентів та усіх, кого цікавлять культурні надбання України.

Зважаючи на свободу наукової творчості, редколегія бере до публікації й статті тих авторів, думки яких не в усьому поділяє.

На першій сторінці обкладинки: фото Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини (70-і рр. ХХ ст.); фото Героя України, фундатора музейної справи на Переяславщині М.І. Сікорського.

Перекладач та редактор англійських текстів: Василь Набок.

ISBN 978-617-7009-00-0

Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав», 2017

**NATIONAL HISTORICAL AND ETHNOGRAPHIC
RESERVE «PEREYASLAV»**

P E R E Y A S L A V I C A
Proceedings

**Collection of scientific articles
The II-nd International local history conference
«Research Studio M. I. Sikorsky»**

Volume 12 (14)

UDK 94 (477)(08)

P 27

PEREYASLAVICA: Scientific notes of the National historical and ethnographic reserve «Pereyaslav»: Collection of scientific articles. – 2017. – Issue 12 (14). – 566 S.

Reviewers: Molotkina V.K., Doctor of Historical Sciences, Professor; Nikolayets Y.O., Doctor of Historical Sciences, Professor.

Editorial board: Lukashevych O.M., Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (editor-in-chief); Buzian G.M., Honored Worker of Culture of Ukraine; Vovkodav S.M.; Gaidaienko I.V, Ph.D. in History (responsible secretary); Zham O.M.; Kolybenko O.V., Candidate of Historical Sciences, Professor; Kuzmenko A.V., Candidate of Historical Sciences, Senior Researcher; Teterya D.A.; Tkachenko V.M., Candidate of Historical Sciences, Senior Researcher; Tkachenko N.G.; Yurchenko O.V., Candidate of Historical Sciences.

Recommended for publication by the Academic Council of the National Historical and Ethnographic Reserve «Pereyaslav»

The collection includes materials of the II-nd International local history conference «Research Studio M. I. Sikorsky», dedicated to the founder of the National historical and ethnographic reserve «Pereyaslav», Hero of Ukraine to Mykhailo Ivanovych Sikorsky.

For historians, ethnographers, teachers, graduate students, students and all those interested in the cultural heritage of Ukraine.

In view of the freedom of scientific creativity, the editorial board takes on the publication and articles of those authors whose thoughts are not shared.

On the first page of the cover: photo of the Museum of folk architecture and life of the Middle Dnipro region (1970s); photo of the Hero of Ukraine, the founder of the museum affair in Pereyaslav region M. Sikorsky.

Translator and editor of English texts: Vasyl Nabok.

ISBN 978-617-7009-00-0

National historical and ethnographic reserve «Pereyaslav», 2017

ЗМІСТ

ВІД УПОРЯДНИКІВ	5
<i>Світлана Авраменко</i> ВНЕСОК ПАРАФІЯЛЬНОГО ДУХОВЕНСТВА У РОЗВИТОК ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ В ПЕРЕЯСЛАВСЬКОМУ ПОВІТІ ПОЛТАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (СЕРЕДИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)	11
<i>Наталія Астапенко</i> ПРОВЕДЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ СВЯТ ЛІТНЬОГО КАЛЕНДАРНОГО ЦИКЛУ У НАЦІОНАЛЬНОМУ МУЗЕЇ НАРОДНОЇ АРХІТЕКТУРИ ТА ПОБУТУ УКРАЇНИ: ТРАДИЦІЇ І СУЧАСНІСТЬ	16
<i>Валентина Білоусько, Галина Бузян</i> ДВА УНІКАЛЬНІ АРТЕФАКТИ З ПОСЕЛЕННЯ ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ КОСЕНІВКА	21
<i>Інна Більченко</i> ДЖЕРЕЛЬНА ТА ІСТОРИОГРАФІЧНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ МИХАЙЛА СІКОРСЬКОГО – ФУНДАТОРА МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ ПЕРЕЯСЛАВЩИНИ	29
<i>Ірина Бова</i> КОЛЕКЦІЯ СУЛІЙ У ФОНДОВІЙ ЗБІРЦІ НАЦІОНАЛЬНОГО ІСТОРИКО- ЕТНОГРАФІЧНОГО ЗАПОВІДНИКА «ПЕРЕЯСЛАВ»	36
<i>Надія Бойко</i> НАЦИСТСЬКИЙ РЕЖИМ НА ПЕРЕЯСЛАВЩИНІ В СПОГАДАХ ОЧЕВИДЦІВ (ОГЛЯД ДОКУМЕНТІВ ЦДАГО УКРАЇНИ)	43
<i>Валентина Бойченко</i> ХАТНІ ІКОНИ СЕРЕДНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ З КОЛЕКЦІЇ НМНАПУ	50
<i>Олег Болюк</i> ДЕРЕВ'ЯНІ САКРАЛЬНІ СПОРУДИ ПОКУТТЯ: ЛОКАЛЬНІ ВЗАЄМОВПЛИВИ ТЕСЛЯРСТВА І ТОПОГРАФІЯ АРХІТЕКТУРНОГО ДЕКОРУ	57
<i>Галина Бузян</i> М. І. СІКОРСЬКИЙ ТА АРХЕОЛОГІЯ ПЕРЕЯСЛАВЩИНИ 50-80-Х РР. ХХ СТ.	64
<i>Галина Бузян, Олександр Юрченко</i> ДОСЛІДНИКИ АРХЕОЛОГО-АРХІТЕКТУРНИХ ПАМ'ЯТОК ПЕРЕЯСЛАВА 40 – 60-Х РР. ХХ СТ.: МАТЕРІАЛИ ДО ЕНЦИКЛОПЕДИЧНОГО ДОВІДНИКА	89
<i>Марія Верговська</i> ЖИТТЯ ТА ПОБУТ СІЛЬСЬКИХ ПАРАФІЯЛЬНИХ СВЯЩЕНИКІВ СЕРЕДНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ КІНЦЯ ХVІІІ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.	107
<i>Сергій Верговський</i> МИКОЛАЇВСЬКА ЦЕРКВА 1763 Р. З С. ГОРОДИЩЕ МЕНСЬКОГО Р-НУ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛ. (ДО ОБГРУНТУВАННЯ ВІДТВОРЕННЯ ПЕРВІСНОГО ВИГЛЯДУ)	111
<i>Сергій Вовкодав, Олександр Юрченко</i> СИСТЕМА ЗАСЕЛЕННЯ ПІЗНЬОРИМСЬКОГО ЧАСУ БАСЕЙНУ Р. БРОВАРКА НА ПЕРЕЯСЛАВЩИНІ	121
<i>Петро Вовченко</i> ТРАДИЦІЯ ВКРИВАННЯ ДАХІВ М'ЯТОЮ СОЛОМОЮ НА ПОЛТАВЩИНІ ТА СЛОБОЖАНЩИНІ ТА ЇЇ ПРОДОВЖЕННЯ В МУЗЕЯХ ПРОСТО НЕБА	135
<i>Віталій Гедз</i> Г.С. ЧЕРЕШНЬОВ – ФУНДАТОР ФОНДОВОЇ КОЛЕКЦІЇ МАКАРІВСЬКОГО РАЙОННОГО ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ	142

Наукове видання

ПЕРЕЯСЛАВІКА

Наукові записки

Збірник наукових статей

Випуск 12 (14)

Відповідальність за достовірність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори публікацій.

Передрук та відтворення опублікованих матеріалів будь-яким способом дозволяється лише при посиланні на «ПЕРЕЯСЛАВІКА: Наукові записки НІЕЗ «Переяслав»: зб. наук. статей.

Адреса редакції: вул. Шевченка, 8, м. Переяслав-Хмельницький, Київська обл., Україна, 08400.

*Комп'ютерна верстка та дизайн: Гайдаєнко І.В.
Дизайн обкладинки: Вовкодав С.М.*

Підписано до друку 30.11.2017 р. Формат 60x84 1/8.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Наклад 300. Зам. № 271. Ум. друк. арк. 41,35.
Виготівник ФОП Домбровська Я. М., свідоцтво про
державну реєстрацію №2 340 000 0000 003 646
від 15.07.2015 р. 08055,
Київська обл., Макарівський р-он.,
с. Вільне, вул. Чапаєва, 16а,
e-mail: devis519@ukr.net